

УДК 346.1

Б.В. ДЕРЕВ'ЯНКО, докт. юрид. наук,
проф., Навчально-науковий інститут права Сум-
ського державного університету

ДОЦІЛЬНІСТЬ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В ЕКОНОМІЦІ ГОСПОДАРЬСЬКИМ КОДЕКСОМ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Ключові слова: правове регулювання відносин в економіці, Господарський кодекс України, «дуалізм приватного права», учасники економічних відносин, публічні інтереси

На сьогоднішній день в Україні, рівно як і в багатьох державах Європи та світу, відносини у сфері економіки регулюються одночасно двома кодексами – в Україні Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) [1] та Господарським кодексом України (далі – ГК України) [2]. Їх норми часто співвідносяться між собою як загальні та спеціальні. У переважній більшості спеціальними є норми ГК України по відношенню до норм ЦК України, хоча може бути і навпаки. Цей принцип («*lex specialis derogat generali*») – спеціальний закон витісняє загальний) відповідає світовій практиці ще з часів Давнього Риму і не викликає здивувань чи заперечень зарубіжних юристів. Двома кодексами відносини в економіці України регулюються із 01.01.2004 року до сьогодні. Діяльність усіх учасників у сфері економіки та практика господарських судів України за цей час здобули певний досвід і виробили алгоритми співвідношення норм двох кодексів. Як зазначається у вступі до останньої версії науково-практичного коментаря ГК України, «обидва кодекси введені в дію з 01.01.2004 року, і надалі ГК України становить необхідну ланку, важливу складову утвердження суспільного господарського порядку в Україні, реального правопорядку у сфері господарювання» [3, с.3]. Проте, окремі представники наукової школи цивільного

права далеко не вперше активізували діяльність, спрямовану на скасування чинності ГК України. Одним із головних аргументів є теза про невідповідність такої ситуації практиці та законодавству європейських і інших держав. Підтвердження чи заперечення цієї тези потребує окремої наукової розвідки.

Дослідженням відносин із правового забезпечення діяльності у сфері економіки присвячувала увагу велика кількість вітчизняних вчених. Одна група послідовно відстоювала ідею необхідності розробки, прийняття та забезпечення функціонування ГК України на основі історичного і зарубіжного досвіду. Серед вчених цієї групи можна назвати О.А. Беляневич [4], А.Г. Бобкову [5], О.М. Вінник [6], С.М. Грудницьку [7], В.В. Джуна [8], Д.В. Задихайла [9, 10], О.Р. Зельдіну [11], Г.Л. Знаменського [12–15], В.К. Мамотова [16–23], О.П. Подцерковного [24, 25], О.В. Шаповалову [26], В.С. Щербину [27] та інших. Друга група вчених займає позицію, спрямовану на регулювання відносин в економіці на основі положень ЦК України та скасування чинності ГК України, намагаючись довести свою позицію у тому числі і досвідом правового регулювання відносин в економіці в окремих зарубіжних країнах. Серед таких вчених можна назвати А.С. Довгерта [28], І.В. Спасибо-Фатееву [29], Я.М. Шевченко [30, 31] та інших.

Часто висновки досліджень вчених двох груп суперечать один одному. Надати відповідь стосовно виправданості позиції вчених першої чи другої групи можна внаслідок нового дослідження. Тому його метою є: на основі аналізу процесів формування та функціонування зарубіжного законодавства, яким регулюються відносини в економіці, з'ясувати конструктивність або деструктивність у позиціях груп вчених відносно актів кодифікованого законодавства, яким регулюються відносини в економіці, та запропонувати вид законодавства, яким повинні регулюватися такі відносини.

Основні класичні та сучасні економічні теорії вказують на неможливість та неефектив-

ність функціонування ринкової економіки без державного втручання. Об'єктивні економічні закони потребують підтримки юридичного законодавства держави. При цьому законодавство, яким регулюються відносини в економіці, повинно мати спеціалізований характер. На сьогодні ж другою групою вчених українській економіці нав'язується напрям регулювання у ній на основі узагальненого цивільного законодавства. Для спростування цієї тези слід повернутися до витоків правового регулювання відносин в економіці, оскільки насправді досліджувана проблема з'явилася не зараз і не у ХХ столітті, а набагато раніше.

У країнах, що сприйняли систему романо-германського права, з давніх часів відносини в економіці регулювалися двома групами законодавчих актів (зрозуміло, що в давні часи ці акти мали спрощений характер у порівнянні із сучасними). У Давньому Римі існувала система класичного цивільного законодавства, яке поширювало вплив на всю імперію і чітко обмежувалося у просторі її кордонами. У студентів часів СРСР і сучасних студентів із країн – колишніх його республік, які вивчали/вивчають історію держави і права й основи римського права, формують думку, що усе законодавство Давнього Риму, яке не пов'язано із управлінням державою, а також зі скоєнням злочинів і вчиненням правопорушень, належить до системи цивільного законодавства. При цьому перебільшується роль актів цивільного законодавства (наприклад, дигестів Юстиніана), а значення актів ремісницького, торгового, транспортного, конкурентного тощо законодавства (наприклад, Книги Епарха, яка була поширена у Східно-Римській імперії (Візантії), звідки до Київської Русі прийшло не лише християнство, а й основні засади римського права), постійно применшується.

З узагальнених теорій римського права, що викладаються у ВНЗ України, формується думка про спрощену систему регулювання усіх відносин у Давньому Римі. Система права поділяється на приватне право і публічне право. Таке розуміння римського права, а на

його основі й сучасної системи романо-германського права, яку обрала за взірць велика кількість держав світу (у т.ч. й Україна), є вкрай невірним і примітивним. Право ніяк не може бути приватним або публічним. Такими можуть бути лише певні інтереси його суб'єктів – держави, учасників відносин в економіці та громадян (підданих). Отже, відносини в економіці за запропонованим на основі неточного трактування системи права Давнього Риму було віднесено до сфери регулювання так званого приватного права. До цієї ж сфери регулювання було віднесено і відносини з приватними інтересами, що виникають та існують між членами родини, між сусідами та колегами, у зв'язку зі спадкуванням тощо.

Зрозуміло, що відносини в економіці спрямовані на досягнення як приватних інтересів їх учасників (отримання прибутку, розширення обсягів та асортименту виробництва, вихід на нові ринки тощо), так і на досягнення публічних інтересів усього суспільства та держави (забезпечення економічної незалежності держави, забезпечення внутрішніх потреб у певній продукції, подолання проблеми зайнятості населення, фінансування соціальної сфери, державного апарату, наукових досліджень тощо). При цьому, починаючи з ХХ століття, у сфері економіки останні переважають перші. Тому нормативні акти, які регулюють відносини в економіці, відрізняються складністю у порівнянні із актами, що регулюють відносини із у більшій мірі приватними інтересами (відносини у межах сім'ї, у межах спільного співмешкання тощо).

З метою виправдання існування різного виду законодавчих актів, що регулювали відносини в економіці, у часи пізнього Середньовіччя виник термін «дуалізм приватного права». Ним пояснювалося одночасне існування у державі цивільного кодексу, яким регулювалися відносини із у більшій мірі приватними інтересами, та торгового, економічного, підприємницького, комерційного, господарського тощо кодексу, яким регулювалися відносини із публічно-приватними інтересами, що виникали між суб'єктами економіки. У випа-

дках відсутності такого кодексу, його роль виконували нормативні акти законодавчого або підзаконного характеру.

Характерною особливістю цивільного законодавства, рівно як і кримінального, є чітка його обмеженість географічними та політичними кордонами держави. Це законодавство у більшій мірі спирається на менталітет народу, звичаї і традиції. Господарське (економічне, торгове, підприємницьке тощо) законодавство має виражений інтернаціональний характер і має схожість із відповідним законодавством сусідніх країн та цілих регіонів світу. Така схожість пояснюється однаковими стандартами якості, вимогами до виробництва, торгівлі, транспортування, потребою в односторонності вирішення спорів між учасниками економічних відносин із різних держав тощо.

У XIX столітті так званий «дуалізм приватного права» знайшов прояв в одночасному функціонуванні у Франції, німецьких землях, Італії, Бельгії, Нідерландах, Швейцарії, Японії та деяких інших країнах поруч із цивільними торгових або економічних кодексів; у XX столітті – в одночасному функціонуванні в СРСР цивільних кодексів на рівні республік і постанов Ради міністрів СРСР з господарських питань на рівні усієї держави, а також в одночасному функціонуванні у США на рівні окремих штатів актів цивільного законодавства і на рівні усієї держави – Зразкового комерційного кодексу США, на основі якого з 1952 року розробляється та ухвалюється господарське законодавство кожного штату [32]. Така ситуація є цілком виправданою і логічною. Не можуть відносини за участі великих транснаціональних корпорацій, банків та бірж, страховиків та перевізників регулюватися тим самим законодавством, що і відносини між чоловіком і дружиною, батьком та сином, сусідами по під'їзду тощо. Відносини у сфері економіки мають значну (якщо не переважаючу) кількість публічних інтересів, є більш складними, ніж відносини за участі людей (громадян, підданих або фізичних осіб за термінологією сучасного цивільного права). Тому і законодавство, яким вони регу-

люються, має бути складнішим і більш комплексним.

В Україні з 1931 року діє система арбітражних судів (з 2001 року носять назву господарських), завданням якої є вирішення спорів у сфері економіки. Особливістю діяльності цієї системи була відсутність до 2003 року кодексу матеріального права за наявності кодексу процесуального права. Для порівняння, у сфері цивільного права, а тим більше кримінального, таку ситуацію неможливо навіть уявити. У переважній більшості зарубіжних країн також діє система комерційних (арбітражних, господарських тощо) судів, а на міждержавному рівні – міжнародні комерційні арбітражі, що вирішують спори між суб'єктами економіки різних держав та між самими державами. Проте це не є аргументом для противників регулювання відносин в економіці ГК України.

На сьогодні, користуючись нестабільністю у державі, окремі вчені і чиновники знову повели мову про необхідність скасування ГК України. Як уже наголошувалося, один із головних аргументів проти ГК України формулюється висловом «із двома кодексами нас Європа не зрозуміє», який в усній формі висловлюється окремими народними депутатами і чиновниками. На це слід відповісти наявністю чинних комерційних кодексів у наступних європейських державах: Австрія, ФРН, Іспанія, Португалія, Франція, Латвія, Ліхтенштейн, Люксембург, Словаччина, Туреччина, Естонія; Господарського (економічного) кодексу у Королівстві Бельгія; нещодавно (29 жовтня 2015 року) було прийнято Підприємницький кодекс Республіки Казахстан [33]. Казахстанський кодекс є першим кодексом такого виду (без урахування українського) на території колишнього СРСР. Для об'єктивності слід назвати відомі європейські країни, в яких на сьогодні відносини в економіці регулюються на основі цивільних кодексів. Це Італія, Нідерланди, Швейцарія і Російська Федерація. У цих країнах і відносини між людьми, і відносини між суб'єктами економіки регулюються спеціальним законодав-

ством на основі норм достатньо великих за обсягом, а тому відносно незручних у користуванні, цивільних кодексів. Практики, економісти і юристи із цих держав часто нарікають на незручності у застосування положень цивільних кодексів для регулювання відносин в економіці.

Крім європейських держав на сьогоднішній день поряд із цивільними власні господарські (торгові, комерційні тощо) кодекси мають США, Японія, Бразилія, Марокко, Макао, Сирія, Туніс, Республіка Корея та деякі інші. Цікавим прикладом регулювання відносин в економіці значним (за обсягом більш ніж кодифікованим) актом відрізняється Велика Британія. Країна-засновниця системи англо-саксонського права, в якій відсутня єдина класична (в якості єдиного документа чи книги) конституція, має велике писане джерело права в якості документа – Акт про компанії (Companies Act), остання редакція 2006 року якого містить 1300 секцій, що включають статті (лише зміст займає 59 сторінок) [34].

На основі аналізу генезису європейської та світової господарської практики і законодавства, яким регулюються відносини в економіці, спростовано тезу групи українських вчених про невідповідність функціонування господарського (економічного, комерційного тощо) кодексу європейським і світовим традиціям. Сьогодні в одинадцяти країнах-членах ЄС (серед яких країни з високим рівнем ВВП – ФРН, Франція, Іспанія) та Туреччині діють комерційні кодекси. У країнах англо-саксонського права, де взагалі вкрай рідко приймаються нормативно-правові акти, діють Зразковий комерційний кодекс (США) та достатньо великий за обсягом Акт про компанії (Велика Британія). Республіка Казахстан у 2015 році стала другою державою на пострадянському просторі, в якій відносини в економіці регулюються спеціальним кодифікованим актом. Більш ніж 100 років діє торговий кодекс у Японії [35].

А отже, можна підсумувати, що з'ясована конструктивність у позиції групи вчених, які

виступають за необхідність регулювання відносин в економіці спеціальним (в Україні господарським) кодексом; доведена хибність тези про невідповідність наявності у державі господарського кодексу практиці та законодавству європейських і інших держав. І саме на основі ГК України повинні прийматися закони та підзаконні акти, що врегулюють більш вузькі економічні відносини. Тому необхідно запропонувати законодавцеві забезпечити регулювання відносин в економіці на основі ГК України та спеціального господарського законодавства. Проте, зміст зарубіжних комерційних кодексів, рівно як і зміст ГК України і ЦК України, у цій роботі не аналізувався. А, отже, найближчі наукові розвідки повинні спрямовуватися на це, а також на виявлення недоліків ГК України та ЦК України, оскільки вони через об'єктивні та суб'єктивні причини наявні в обох кодексах, та розробку пропозицій щодо їх усунення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435–IV // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р., № 436–IV // ВВР України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
3. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. Грудницької С. М. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 488 с.
4. Беяневич О. А. «Публічний порядок» як оціночна категорія договірного права: спроба тлумачення / О. А. Беяневич // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 1. – С. 331–338.
5. Бобкова А. Г. До питання стабільності в правовому регулюванні відносин в сфері економіки / А. Г. Бобкова // Реалізація чинних Цивільного та Господарського законодавства України: проблеми та перспективи : зб. наук. праць (за матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 24 листоп. 2005 р.) / редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. – К. : НДІ приватного права і

- підприємництва АПрН України, 2006. – С. 16–18.
6. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія / Вінник О. М. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
7. Грудницька С. Напрями розвитку законодавства про господарські об'єднання / С. Грудницька // Право України. – 1998. – № 5. – С. 60–63.
8. Джунь В. В. «Теракты» и «антитеррор»: перемирие? / В. В. Джунь // Юридическая практика. – 27.04.2004. – № 17. – С. 23.
9. Задохайло Д. В. Конституційний економічний порядок та правовий господарський порядок: питання системної відповідності / Д. В. Задохайло // Розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. Ч. II (м. Донецьк, 27 жовтня 2006 року). – Донецьк : Норд-пресс, 2006. – С. 9–12.
10. Задохайло Д. Проблемы кодификации предпринимательского законодательства / Д. Задохайло // Предпринимательство, хозяйство и право. 1998. – № 5. – С. 3–6.
11. Зельдіна О. Кодифікація законодавства як засіб забезпечення його стабільності / О. Зельдіна // Право України. – 2009. – № 5. – С. 67–72.
12. Знаменський Г. Господарський кодекс України : концептуальний задум і реалії законотворення / Г. Знаменський // Юридична Україна. – 2003. – № 5. – С. 17–23.
13. Знаменський Г. Про концепцію господарського (торговельного) кодексу України / Г. Знаменський // Право України. – 1992. – № 10. – С. 46–49.
14. Знаменский Г. Л. Блеск и нищета современной цивилистики / Г. Л. Знаменский // Экономика и право. – 2004. – № 2 (9). – С. 5–10.
15. Знаменський Г. Л. Кодифікація і гармонізація економічного законодавства / Г. Л. Знаменський // Юридичний вісник України. – 2003. – 20–26 вересня.
16. Мамутов В. Господарський кодекс у системі правового забезпечення економіки в Україні / В. Мамутов // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 203–215.
17. Мамутов В. Досвід окремої кодифікації та інкорпорації господарського та цивільного законодавства / В. Мамутов // Юридична Україна. – 2003. – № 2. – С. 9–12.
18. Мамутов В. Конституция и развитие хозяйственного законодательства // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 1. – С. 3–6.
19. Мамутов В. Нужен Хозяйственный кодекс / В. Мамутов // Обеспечение общественного хозяйственного порядка: Сб. выступлений в периодической печати ученых и практиков о необходимости принятия Хозяйственного (Коммерческого) кодекса Украины / Координационное бюро АПрНУ. – Донецк, 1998. – С. 45–51.
20. Мамутов В.К. Кодифікація господарського законодавства України в нових економічних умовах / В.К. Мамутов // Государство и право. – 1994. – № 6. – С. 77–87.
21. Мамутов В. К. Опыт сочетания государственного регулирования экономики и рыночного саморегулирования / Мамутов В. К. – Донецк : ИЭПИ НАН Украины, 1998. – 38 с.
22. Мамутов В. К. Противоречия устраняются судебной практикой, или что нам дало принятие Хозяйственного кодекса / В. К. Мамутов // Закон и бизнес. – 2005. – 12–18 марта. – № 11. – С. 9.
23. Мамутов В. К. Так ли страшен ХК, как его малюют. В чем проблема применения Гражданского и Хозяйственного кодексов? / В. К. Мамутов // Закон и бизнес. – 2004. – 21 февр. – № 8. – С. 5.
24. Подцерковний О. Два роки з моменту прийняття Господарського кодексу України: деякі підсумки та перспективи / О. Подцерковний // Юридичний вісник України. – 12–18.03.2005. – № 10. – С. 8–9.
25. Подцерковний О. П. Новели Господарського кодексу України / О. П. Подцерковний // Трансформація відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми : матеріали міжнародної наук.-практ.

- конф. (м. Одеса, 15 травня 2003). – Одеса : ОНУ МОНУ, «Астропринт», 2003. – С. 85–86.
26. Шаповалова О. Сквозные функции хозяйственного законодательства в обеспечении трансформации экономики / О. Шаповалова // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 54–58.
27. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
28. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Укр. центр правничих студій, 2000. – 336 с.
29. Спасибо-Фатеева И. В. ХК – теракт «хозяйственников»? / И. В. Спасибо-Фатеева // Юридическая практика. – 24.02.2004. – № 8 (322). – С. 22.
30. Шевченко Я. Необходим один кодекс – Гражданский / Я. Шевченко, О. Зайчук // Юридическая практика. – 2002. – № 35. – С. 4.
31. Шевченко Я. Новий Цивільний кодекс – основа ринкових відносин в Україні / Я. Шевченко // Українське право. – 1997. – Число 1. – С. 35–45.
32. Uniform Commercial Code 1952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/uniform/ucc>.
33. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан : от 29.10.2015 г., № 375–V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854.
34. Companies Act 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents>.
35. Japanese Commercial Code: Act № 48 of March 9, 1899 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/Comp/Downloads/m32Aa000480207en3.0_h20A57%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Comp/Downloads/m32Aa000480207en3.0_h20A57%20(1).pdf).

Дервянко Б. В. Доцільність регулювання відносин в економіці Господарським кодексом: зарубіжний досвід / Б. В. Дервянко // Форум права. – 2016. – № 2. – С. 77–82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_2_13.pdf

Вказано на регулювання відносин у сфері економіки в зарубіжних державах – комерційними кодексами у США, Японії, Південній Кореї, Бразилії та економічно розвинених європейських країнах. Проведено аналіз генезису господарського законодавства. Доведено конструктивність позиції вчених, що виступають за регулювання відносин в економіці Господарським кодексом України.

***

Дервянко Б.В. Целесообразность регулирования отношений в экономике Хозяйственным кодексом: зарубежный опыт

Указано на регулирование отношений в сфере экономики в зарубежных государствах – коммерческими кодексами в США, Японии, Южной Кореи, Бразилии и экономически развитых европейских государствах. Проведен анализ генезиса хозяйственного законодательства. Доказана конструктивность позиции ученых, выступающих за регулирование отношений в экономике Хозяйственным кодексом Украины.

***

Derevyanko B.V. Expediency of Relations Regulation in the Economy by the Economic Code of Ukraine: Foreign Experience

The article declares regulation of relations in the economies of foreign countries – by the Commercial Code of the United States, Japan, South Korea, Brazil, and economically developed European countries. It discusses the genesis of economic legislation. It proved the position of scientists advocating the regulation of relations in the economy by the Economic Code of Ukraine.